

לשוננו לעם

עורכים: דוד טלשיר, חיים א' כהן, יוסף עופר

מתוך

כרך מו, תשנ"ה

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

יעקב שי שפיגל

חזק חזק ונתחזק

בלשונו לעם מו (תשנ"ה), א, עמ' 24-26, דן ישראל בן-דוד בקריאה הנכונה של המשפט "חזק חזק ונתחזק" הנאמר בסיום קריאת חומש ובסיום המחזור השנתי של קריאת התורה בשמחת תורה. לדבריו, אין לקרוא ונתחזק (בצירי) אלא יש ללכת בעקבות הפסוק בשמואל ב י, יב: "חזק ונתחזק בעד עֲמֹנו", ואף יש לקרוא ונתחזק (בקמץ) כדן סוף פסוק וסוף קריאה.

סמוך לפרסום דבריו, נתפרסם מאמרי "אמירת חזק ויישר כח"¹, שבו הערתי, בין השאר, גם על עדויות קדומות לניקוד התיבה ונתחזק בביטוי זה, המחזקות את דברי בן-דוד שנאמרו מסברה. הואיל ו"לשונו לעם" ייחד מקום בפני עצמו לדיון בזה, אמרתי אביא לפני הקוראים את אשר כתבתי שם, ויהיה בכך משום תוספת לברכה.

טרם שנדון בעניין הניקוד אעיר שדומה בעיניי כי בתחילה נהגו לומר "חזק ונתחזק", היינו, שהמילה **חזק** נאמרה רק פעם אחת, כלשון הפסוק. עדות על כך מצאנו במנהג פרנקפורט כפי שמוסר באמצע המאה הי"ט ר' שלמה זלמן גייגר, מחבר ספר "דברי קהלת" (פפד"מ תרכ"ה), שהוא אוסף מנהגי קהילת פרנקפורט דמיין והקהילות הסמוכות לה. וכך נאמר שם (ש"ק מסעי, עמ' 89):

ולפי שהוא סוף חומש מחמש' חומשי תורה קורא הפסוק האחרון בקול רם. ואומרים חו"ק [=חזן וקהל] יחד לשביעי אחר שהשלים לו ח' [=חזן] הקריאה חזק ונתחזק, אבל השביעי לא יאמרנו, ואחר אמירתם יברך 'אשר נתן'.

והנה לא רק שהקריאה כאן היא ממש לשון הפסוק, אלא שגייגר ניקד את המילה ונתחזק בקמץ בזי"ן (על דבריו אלו וגם על הניקוד הוא חזר במנהגי שמחת תורה, עמ' 360, אות ג). אין אנו דנים כאן בשינוי שחל באמירה זו, ומה טעם ומתי החלו לומר "חזק חזק ונתחזק", בהכפלת המילה **חזק**. כל שרצינו להראות הוא שלשון הפסוק הוא הוא לשון הברכה במקורה, וממילא יש להניח שכך צריך להיות גם ביחס לניקוד הברכה, ואף שבמקרא הניקוד הוא

בפתח בזי"ן, הרי זאת משום ששם מילה זו מופיעה בתוך הדיבור, אבל כאשר היא נמצאת בסוף דיבור, יש לנקדה בקמץ. זו כנראה דעתו של גייגר (העולה בקנה אחד עם דברי בן-דוד), או שגייגר מסר לנו את אשר שמעה אוזנו. עם זאת שמענו על בעלי קריאה באשכנז שהיו הוגים בפתח בזי"ן,² לאמור הם הקפידו על לשון הפסוק באופן מוחלט.

אפשר לקשור שאלה זו של הגייה אם על פי צורת ההקשר או על פי צורת ההפסק לשאלה דומה בברכת "בורא פרי הגפן". כידוע יש הוגים הגפן, והוא מנהג רוב האשכנזים, ויש הוגים הגפן, והוא מנהג הספרדים. בהגיית הגפן באה לידי ביטוי גישת הדבקות בדקדוק המקראי, שהרי המילה עומדת בסוף הברכה ודינה דין הפסק, ואילו ההוגים הגפן סבורים שאין אנו מצווים לדבוק בדקדוק המקראי עד כדי כך (ומהם אף שביקשו לצאת ידי חובת הדקדוק המקראי והסבירו שאין כאן הפסק, שכן עניית "אמן" על הברכה היא היא סוף דבר, וראה בדברי הרב עובדיה יוסף, חזון עובדיה [על הגדה של פסח], חלק ב, ירושלים תשכ"ז, עמ' קצג-קצד).

מתברר שניקודה של המילה ונתחזק, בפתח ובקמץ, יש לו עדויות קדומות הרבה יותר. ידוע הוא שמעתיקי ספרים נוהגים לחתום בסוף העתקתם בברכות שונות. והנה בקולופונים של מעתיקים אשכנזיים מהמאה הי"ג מצאנו פעמים הרבה שנהגו לחתום בברכת "חזק ונתחזק" (כך בסוף ספר השרשים לר' יונה אבן ג'נאח [מהדורת בכר, ברלין תרנ"ו, עמ' 551]. לדברי המעתיק הספר נעתק בשנת תתקע"ד [1214]; בסוף פסיקתא דרב כהנא [מהדורת מנדלבויס, עמ' 434], והתאריך הוא שנת נ"א [1291], ועוד כתב-יד שצינתי במאמרי הנזכר, ואין להאריך בזה כאן). בבדיקה על פי "אוצר כתבי יד עבריים" של מ' בית-אריה וק' סירט³ מצאנו שני כתב-יד (מס' 6, 24) עם חתימה זו, שהקולופון שבהם אף מנוקד. כתב-היד האחד (מס' 6) הוא כתב-יד שנכתב באשכנז, והקולופון הוא:

חֲזַק וְנִתְחַזַּק יוֹסֵף בִּ"ר יִצְחָק לֹא יִזָּק: אֲנִי יוֹסֵף בִּ"ר יִצְחָק [...] כְּתִבְתִּי
זֶה סֵפֶר נְבִיאִים [...] וְסִימַתִּי יוֹם ג' פ' שֶׁלֹּחַ בִּרְיָח[ח] סִיּוֹן שִׁנְתָּ כִּיח
לפרי"ט[ט] לאלף ששי [1268].

כפי שאפשר לראות, הזי"ן של ונתחזק מנוקדת כאן בקמץ (אם כי מניקודו של הקולופון כולו עולה שאין קמץ זה שונה במהותו מפתח, שכן אין המנקד מבחין ביניהם, כדרך מסורת ההגייה האשכנזית של אותה תקופה - סוף המאה הי"ג - שהקמץ בה הוא עדיין קמץ "ספרדי" [a]). כתב-היד השני (מס' 24) הוא כתב-יד צרפתי של תורה עם תרגום אונקלוס ועוד, וכאן הזי"ן בפתח:

חֲזַק וְנִתְחַזַּק [...] וְנִתְּכַל כָּל מְלֹאכֶת תּוֹרַת מֹשֶׁה [...] בְּשָׁנִים עָשָׂר יוֹם לְיָרֵחַ
תָּמוּז שְׁנַת חֲמִשָּׁת אֲלָפִים וְשָׁשִׁים שָׁנָה [1300] [...].

הרי עדויות לניקוד ונתחזק בקמץ ובפתח. עליהן יש להוסיף שהטופס
"חזק ונתחזק, פלוני [הכותב] לא יוזק" מצוי בקולופונים, ועצם החרוזה -
ונתחזק/יוזק - מעידה על זי"ן פתוחה או קמוצה אך לא צרויה.

הערות

1. בר אילן כו-כו (תשנ"ה), עמ' 343-370.
2. כך כתב מ' ארנד במאמרו "זוטות", המעין, כרך ה, גיליון ג (תשכ"ה), עמ' 71. כבן-
דוד, אף הוא תמה שם על שנוהגים היום לקרוא בצירי בניגוד לכתוב בשמואל.
3. מ' בית-אריה וק' סירט, אוצר כתבי יד עבריים מימי הביניים בציוני תאריך עד שנת
ה'ש, מפעל הביבליוגרפיה העברית, א, ירושלים תשל"ב.